

AGENDAPUNT 5f Memo Update RIS3 Evaluatie

Aan	Van	Datum
Comité van Toezicht OPZuid 2021-2027	Stimulus Programmamanagement	25 oktober 2023

Onderwerp
Voortgangsverslag RIS Zuid Nederland - Oktober 2023

Aanleiding

Deze notitie beschrijft de voortgang van de Regionale Innovatie Strategie voor Slimme Specialisaties Zuid Nederland (RIS3). Hiermee geeft de Beheerautoriteit Zuid Nederland (BA Zuid) invulling aan de randvoorwaarden in het OPZuid 2021-2027 (art. 22 lid 3 punt 1 (EU) 2021/1060) betreffende “*de Goede governance van de nationale of regionale strategie voor slimme specialisatie*” binnen specifieke doelstelling 1.1 “Ontwikkelen en versterken van de onderzoeks- en innovatiecapaciteit en invoeren van geavanceerde technologieën”. Daarnaast is in de RIS3 in de monitoringsparagraaf opgenomen dat BA Zuid de RIS3 een dynamisch en adaptief document moet zijn. Dat doen we door een kwalitatieve en een kwantitatieve monitoring. Dit voortgangsverslag past binnen deze ambitie.

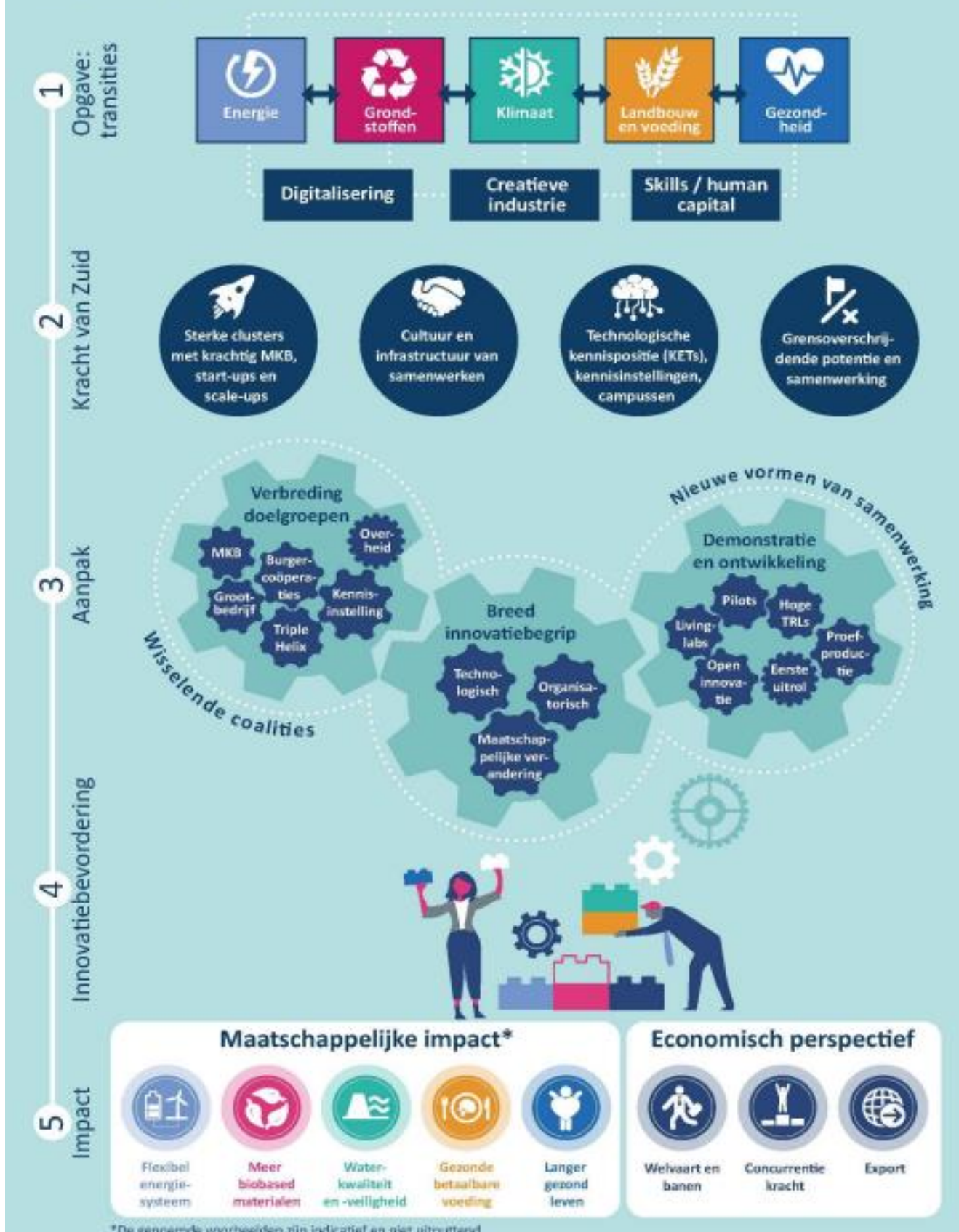
Inleiding

De RIS3 is bedoeld om richting te geven aan de inzet van regionaal beschikbare Europese overheidsmiddelen, gekoppeld aan rijksmiddelen en provinciale middelen uit Nederland. Geen blauwdruk voor de inzet van alle publieke en private middelen voor R&D, wel een kompas voor innovatie voor partijen in Zuid-Nederland. In een interactief proces met regionaal MKB, kennisinstellingen, overheden en andere belanghebbenden heeft het landsdeel haar strategie voor innovatie en slimme specialisatie opgesteld. De RIS3 is in april 2020 goedgekeurd door de drie Gedeputeerde Staten van Limburg, Noord Brabant en Zeeland. Deze notitie is het eerste voortgangsverslag van deze RIS3.

De visie van de RIS is om, uitgaande van de onderscheidende kracht van Zuid-Nederland, in te spelen op het internationale karakter van de transitie en de daarmee samenhangende internationale marktkansen te benutten. Zuid-Nederland doet dit door nieuwe oplossingen te bedenken voor de grote uitdagingen van Europa en de wereld, én door in Zuid-Nederland te laten zien dat die nieuwe oplossingen werken, bijvoorbeeld in de vorm van proefproductie, pilots, eerste uitrol en living labs. Bovendien zoeken we naar manieren om deze Zuid-Nederlandse oplossingen interregionaal te verbinden met complementaire oplossingen in Europese waardenketens. Zo zorgen we voor maatschappelijke impact en maken we meters binnen de transitie, zowel in Zuid-Nederland als (inter)nationaal.

In de afgelopen anderhalf jaar is met deze RIS3 gewerkt aan het vormgeven van de Europese programma's. De inrichting van de openstelling ReactEU, de eerste openstellingen OPZuid 2021-2027 en de openstellingen JTF zijn met de RIS3 in de hand vormgegeven.

Infographic samenvatting strategie RIS3 Zuid-Nederland 2021-2027

Proces

Voor dit voortgangsverslag heeft Stimulus het afgelopen half jaar diverse gesprekken gevoerd om te komen tot een inzicht in de voortgang van de RIS3. Tijdens het proces van het opstellen van de RIS is veel aandacht besteed aan het entrepreneurial discovery process (EDP) (zie ook 1.3 en bijlage 4 in de RIS3). De werkwijze en opgebouwde contacten in dit proces zijn gebruikt voor het periodiek actualiseren van de RIS3.

Zuid-Nederland staat bekend als een regio waarin veel overleg en dialoog plaatsvindt tussen de diverse actoren in het economische veld. Het samenwerkingsverband van de acht triple-helix regio's in Zuid-Nederland en de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg – ENZuid - geeft invulling aan de signalen uit het economische veld in Zuid-Nederland. Door het betrekken van ENZuid bij deze voortgang proberen we invulling te geven aan het EDP. De RIS3 is in 2023 twee keer besproken tijdens het directieoverleg van ENZuid. Hierin is waardevolle informatie opgehaald vanuit het economische veld.

Naast de consultatie bij ENZuid zijn ook de drie betrokken provincies geïnterviewd. De provincies geven richting aan het economische beleid en zijn hierin dus een sturende factor. Als laatste groep zijn de programmamanagers bij Stimulus Programmamanagement bevraagd, immers de RIS is het uitgangspunt bij het uitvoeren van de Europese programma's. Tijdens de interviews van de stakeholders zijn de volgende punten aan de orde gesteld.

- 1) Actualiteit RIS
 - Zijn de gekozen thema's nog actueel?
 - Is de inhoudelijke uitwerking van de thema's nog actueel?
 - Zijn er nog aanvullende thema's die op dit moment niet in de RIS zijn benoemd maar wel relevant zijn in Zuid Nederland?
- 2) Implementatie van de RIS
 - Hoe wordt gekeken naar de implementatie van de RIS? (bijvoorbeeld openstellingen OPZuid, met onderscheid tussen de 2 luiken van ReactEU en de nieuwe openstelling OPZuid 2021-2027)
 - Wat is wenselijk ten aanzien van de implementatie van de RIS?
 - Hoe worden de schotten tussen de transitie ervaren?
 - Europa schuift op naar een innovatiestrategie, waarin geen plaats meer is voor fossiel, moeten wij die stap ook zetten? (kan ook bij actualiteit RIS)
- 3) Procesafspraken
 - Welke rol zien jullie in het actualiseren van de RIS?
 - Moeten er nog aanvullende acties worden ondernomen?
 - Welke rol zie je voor jezelf weggelegd in de implementatie van de RIS?

Resultaten consultaties

In deze paragraaf wordt stil gestaan bij de opbrengst van de diverse consultaties die uitgevoerd zijn in de eerste helft van 2023. Daarnaast worden de eerste opbrengsten van de openstellingen waarbij de RIS3 is gebruikt ook meegenomen in deze paragraaf.

Algemeen

Kenmerkend voor de 'kracht van Zuid' is bovendien dat het Zuid-Nederlandse innovatiesysteem, opgebouwd uit diverse innovatie-ecosystemen, de gehele innovatieketen bestrijkt. Niet alleen research, maar juist ook het kunnen doorontwikkelen naar producten en diensten, dat vormt een wezenlijk kenmerk van de kracht van Zuid. Daarbij is overigens door partijen in het Entrepreneurial Discovery Process aangetekend dat in die ontwikkeling een groter rendement haalbaar is. In de lopende Europese programmaperiode is veel ervaring opgedaan in het benutten van die kracht via

het zoeken van verbindingen tussen en over topclusters heen (crossovers). Samenwerking, in de vorm van landsdelige consortia aangevuld met kennis en capaciteit elders (binnen en buiten Nederland) is hierbij onontbeerlijk en wordt in Zuid-Nederland op diverse schaalniveaus succesvol gezocht en gevonden. Dat zoeken naar verbinding en samenwerking blijft in deze RIS overigens niet beperkt tot technologische innovatie of tot de topclusters. Uit de diverse interviews is de rode draad dat de RIS3 nog actueel is en dat de inzet op transitie en het brede innovatieperspectief wordt ondersteund. De thema's die naar voren komen in de RIS3 zijn nog altijd de thema's die van belang zijn binnen de innovatiestrategie. In dat opzicht hoeft de RIS3 dus niet verder te worden aangepast. Op sommige onderdelen worden wel een aantal thema's gemist die de laatste jaren belangrijker zijn geworden (oa stikstof, biodiversiteit, netcongestie, cybersecurity). De RIS3 biedt dus een goed kader maar het is volgens de partijen ook goed dat het actueel wordt gehouden immers er komt ook een update van het missie gedreven innovatiebeleid van het Ministerie van EZK op termijn en de wereld om ons heen verandert snel. Daarom goed om deze exercitie te doen en dat Stimulus dit op dit moment uitvoert.

De link met sleuteltechnologieën, zoals fotonica, nanotech en digitale technologieën, kan nog wel beter gelegd worden. Deze zijn cruciaal voor het verdienvermogen en het oplossen van maatschappelijke uitdagingen en hebben dan ook een belangrijke positie in het Europese en landelijke innovatiebeleid. De EU heeft een aantal van deze technologieën ook bestempeld als strategisch en wil deze ook beschermen. De inzet op het bredere innovatiebegrip dus inclusief niet technologische innovatie wordt door alle stakeholders onderstreept. In de implementatie zou dit nog wel meer handen en voeten kunnen krijgen met name de rol van de design/ creatieve industrie zou actiever moeten zijn.

Openstellingen 2021-2023

Het tweede blok betrof met name de implementatie van de RIS3 in de programma's. De implementatie van de RIS3 gaat wisselend. De RIS3 is drie keer actief gebruikt bij de openstellingen van OPZuid. Dit betrof de openstelling ReactEU in 2021 en de openstellingen OPZuid 2021-2027 in 2022 en 2023. De openstelling van ReactEU kende een gerichte regeling en een open regeling. Bij de gerichte regeling is heel specifiek gekozen voor een aantal thema's waarop projecten ook daadwerkelijk zijn ingediend. Bij de open regeling was gekozen om de kaders van de transitie als uitgangspunt te nemen.

Voor de openstellingen van het OPZuid 2021-2027 is gekozen om voor specifieke thema's per transitie open te stellen. De opbrengst van de projecten was per transitie wisselend. Uit de eerste ervaringen blijkt dat er een balans tussen een hele open regeling en een thematische gevonden moet worden. Een hele "open" regeling zorgt voor een grote overtekening met de vraag of dit de projecten zijn die een bijdrage leveren aan het innovatievermogen van Zuid-Nederland. Een te gerichte openstelling zorgt voor te weinig aanwas van projecten. Daarnaast blijkt dat de projecten die hieronder worden opgewerkt en ingediend kritisch zijn beoordeeld door de Adviescommissie en mede door de ophoging van het minimaal te behalen punten van 60 in de vorige programmaperiode naar 70 in de huidige programmaperiode, vaak te weinig aan de transitie een bijdrage leveren.

Een andere conclusie uit de eerste ronde openstellingen is dat de aanvragers zich richten op de transitie, maar dat er minder aandacht is voor de horizontale dwarsdoorsneden. Zo komen de sleutel technologieën minder goed naar voren of is er weinig aandacht voor human capital en digitalisering. Dit was in de consultaties van de RIS ook een van de feedbackpunten van stakeholders. Daarnaast hechten de stakeholders veel aan communicatie van de openstellingen. Zij merken in het veld dat een aanvraag vaak nog als ingewikkeld wordt ervaren. De Stimulus on the Road bijeenkomsten dragen positief bij aan de beeldvorming, maar zorgen er nog niet voor dat het beeld van complexiteit zomaar wordt bijgedraaid. Communicatie en informatie blijkt cruciaal te zijn in de

overweging om een aanvraag in te dienen. Daarnaast is aangegeven dat er naast OPZuid ook veel andere mogelijkheden zijn in het subsidielandschap. Door een groot aantal subsidieprogramma's die beschikbaar zijn op zelfde thema's sneeuwt de aantrekkelijkheid van het OPZuid enigszins onder. In de gesprekken met stakeholders is de inzet van het OPZuid besproken. De provincies hebben hierbij aangegeven dat de gerichte openstellingen van het OPZuid op zich een goede keuze is maar dat de communicatie en ook de formulering van de call beter kan. Daarnaast gaven de vertegenwoordigers van het EDP aan dat juist meer voorwaarden de openstelling lastig maakt. Aanvragers wisten niet goed binnen welk thema van de openstelling ze zouden moeten indienen. Hun aanbeveling is dat de openstelling zo vrij mogelijk van voorwaarden zou moeten zijn. Dit kan ook zorgen voor meer crossverbanden tussen de diverse transitie's.

Naast de openstellingen binnen het OPZuid is de RIS3 ook gebruikt als kader voor de JTF openstellingen. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het JTF minder nadrukkelijk de RIS3 als uitgangspunt gebruikt. Binnen het JTF is de RIS3 een inspiratie document, het TJTP Zuid is nadrukkelijker in beeld als inhoudelijk kader. Ook wordt in het programma op andere thema's ingezet zoals het ondersteunen van infrastructuur en arbeid. Na een weifelende start is het JTF programma wel goed op stoom gekomen en zien we met name binnen de thema's van de innovatie openstelling wel goede aansluiting bij de transitie's die in de RIS3 worden benoemd. Door een latere invoering van dit programma is dit nog niet in de RIS3 opgenomen. Het is goed om hier te vermelden dat de RIS3 dus ook als kader dient bij de uitvoering van het JTF. Overigens geldt dat de inzet van de regionale EU Fondsen zoveel mogelijk complementair is aan datgene wat de provincies zelf, het Rijk en de EU doen.

Energietransitie

We zien binnen de energietransitie de laatste jaren veel beweging. Ook landelijke subsidiemogelijkheden en financiering zijn er legio. In Zuid-Nederland liggen er kansen voor het verbeteren en opschalen van conventionele duurzame technieken (wind en zon en in het verlengde daarvan bijvoorbeeld ook groene waterstof) die al goed beschikbaar zijn en van technieken die nog in ontwikkeling zijn. Innovatie wordt vanuit de programma's ondersteund als het een substantieel energie-potentieel heeft en ook buiten Zuid-Nederland kansen biedt. Specifieke aandachtspunten waar Zuid op inzet zijn de gebouwde omgeving, mobiliteit & transport en energiebesparing in industrie, in het bijzonder digitale monitoring en aansturing van het energiesysteem. Synergie met de andere transitie's wordt als pluspunt gezien. In de energietransitie kunnen juist ook niet-technologische oplossingsrichtingen de basis vormen onder economisch haalbare en exporteerbare businessmodellen. Het blijft een actueel thema en in gezamenlijkheid met de inzet van sleutel technologieën is deze transitie nog volop in ontwikkeling.

Klimaattransitie

Zoals in de RIS3 aangegeven richt de klimaattransitie zich op klimaatadaptatie en niet op klimaatmitigatie (dit komt in de energie- en grondstoffentransitie naar voren). Zuid-Nederland zet in op klimaatadaptatie en stelt hierin een integraal water- en bodembeheer centraal. Centraal in dit integrale water- en bodembeheer staat een gedetailleerde en grootschalige dataverwerking en verwerking via bijvoorbeeld sensoren, drones en AI. Op basis daarvan kan afgeleide dienstverlening rond analyse en vertaling naar beheer in de praktijk plaatsvinden. Op dit moment zien we vanuit de klimaattransitie de minste animo voor projecten. Het is in het OPZuid programma ook het minst bekende thema. Echter door de toenemende aandacht voor biodiversiteit kan het OPZuid programma juist meer kansen bieden voor innovaties binnen deze transitie. Een meer proactieve inzet op deze transitie kan wellicht leiden tot meer en betere projecten aangezien de uitdagingen in Zuid Nederland groot zijn, denk hierbij bijvoorbeeld aan verzilting, stikstof, waterbalans etc.

Grondstoffentransities

De grondstoffentransitie komt voort uit de eindigheid en onzekerheid over de beschikbaarheid van grondstoffen en de negatieve impact van gebruik van (fossiele) grondstoffen op klimaat en milieu. Met name de laatste drie jaren is deze transitie nadrukkelijker naar voren gekomen. In Zuid-Nederland zijn er sterke partijen die hierin een vooraanstaande rol hebben genomen. Vanuit ENZuid is ook een programma opgetuigd dat invulling geeft aan deze opgave. De opgave van afvalstof naar grondstof vindt steeds meer navolging. Inhoudelijk valt deze transitie binnen zowel het OPZuid als het JTF maar ook landelijk is er veel aandacht voor. De komende periode zal deze transitie naar een Circulaire economie nog veel nadrukkelijker naar voren komen.

Landbouw- en voedseltransitie

In de landbouw- en voedingstransitie wordt toegewerkt naar een voedselsysteem waarbij voldoende oog is voor mens en milieu, mensenrechten, dierenwelzijn en gezondheid. De landbouw- en voedingstransitie overlapt qua beoogde impact voor groot deel met de andere transities. De kracht van de Zuid-Nederlandse landbouwsector ligt in de sterke positie als productiegebied, de grote verwerkings- en distributieketen, het netwerk van technologische kennis én 'boerenverstand' daaromheen, en de wereldwijde koploperspositie als exporteur. Daarbij is de sector in Zuid-Nederland sterk georganiseerd. Binnen deze transitie is overlap met het GLB/NSP dat in 2024 van start zal gaan. Dit programma is een goede aanvulling op het innovatieve OPZuid. Immers binnen het GLB/NSP kunnen de projecten veel meer op het boerenterrein plaatsvinden terwijl het OPZuid zich meer richt op samenwerkende innovatieprojecten.

Gezondheidstransitie

De gezondheidstransitie richt zich op een overgang naar een efficiënter zorgsysteem waar mensen gezonder en gelukkiger oud worden. De transitie is mede noodzakelijk gezien de toenemende druk op het zorgsysteem als gevolg van vergrijzing (minder arbeidsaanbod, meer vraag naar zorg). Zuid-Nederland zet in op een overgang naar een efficiënter zorgsysteem waar mensen gezonder en gelukkiger oud worden dankzij een gezonde leefstijl en leefomgeving, breed beschikbare zorg en zorg in de eigen leefomgeving. Zuid-Nederland zet specifiek in op initiatieven die een bijdrage leveren aan de specifieke opgaven predictie, preventie, personalisatie en participatie in de zorg. Het gaat hierbij dan ook nadrukkelijk om de betaalbare zorg. Digitalisering kan hierbij een waardevolle enabler zijn om de arbeidsproductiviteit te laten stijgen.

Maatschappelijke Impact

Zoals eerder al vermeld is de RIS3 niet enkel gericht op technologische innovatie of geschreven vanuit een economisch perspectief. Maatschappelijk impact is ook een belangrijk uitgangspunt van de RIS3. Dit uitgangspunt wordt nog steeds nadrukkelijk onderschreven door de stakeholders. Hierbij is de aansluiting met de Sustainable Development Goals (SDG) belangrijk. Wat nog niet is opgepakt is de monitoring op de maatschappelijke impact binnen de RIS3 danwel binnen de programma's. Hierbij is ook al een aantal keren de term brede welvaart genoemd. Brede welvaart omvat alles wat mensen van waarde vinden. Naast materiële welvaart gaat het ook om zaken als gezondheid, onderwijs, milieu en leefomgeving, sociale cohesie, persoonlijke ontplooiing en (on)veiligheid. Binnen andere programma's zoals bijvoorbeeld het Nationaal Groeifonds is dit een nadrukkelijk voorwaarde.

Binnen het OPZuid wordt het niet expliciet meegenomen in de beoordeling. Wel is er binnen de beoordeling van de programma's aandacht voor. Zo toetst de Adviescommissie binnen het OPZuid expliciet op het criterium: "bijdrage van het project aan duurzame ontwikkeling en maatschappelijke impact". Er wordt beoordeeld in hoeverre het project bijdraagt aan duurzame ontwikkeling en niet leidt tot onnodig negatieve effecten in termen van duurzame ontwikkeling (do no significant harm principe).

Hierbij wordt gekeken naar drie aspecten:

- De ecologische duurzaamheid (planet), hierbij valt te denken aan efficiënt gebruik van hulpbronnen, verhogen van de biodiversiteit, klimaatadaptie en mitigatie; duurzaam watergebruik en beheer; tegengaan van vervuiling van het milieu; verbetering van de luchtkwaliteit; en herstelvermogen voor rampen, risicopreventie en beheer;
- De sociale duurzaamheid (people), hierbij valt te denken aan bevordering van gelijkheid van mannen en vrouwen en non-discriminatie, (sociale) participatie, verrijking cultuur, veiligheid, gezondheid en onderwijs;
- De economische duurzaamheid (profit), hierbij valt te denken aan bevordering van kennis, kapitaalgoederen, vestigingsvoorwaarden, circulariteit van de economie en verbetering van de economische structuur.

Daarnaast is er de bijdrage aan de transities en de maatschappelijke uitdagingen zoals verwoord in de RIS3. De maatschappelijk impact van het project hier en elders en in het heden en voor de toekomst zal in deze beoordeling worden meegenomen. Het project wordt uitgedaagd om hierop kwalitatieve en kwantitatieve manier invulling aan te geven (maatschappelijke business case). We beogen niet de transities uit de regionale EU-middelen te financieren, maar gaan gericht op zoek naar projecten met een krachtige doel-middel-relatie binnen de transities. In de verschillende regionale programma's en calls per programma operationaliseren we wat voor maatschappelijke impact we beogen. Het kan daarbij gaan om innovaties die direct bijdragen aan de beoogde impact, of waarvan duidelijk kan worden gemaakt dat die innovaties op termijn daaraan gaan bijdragen. Daarbij gaat het bij voorkeur ook om innovaties die internationaal perspectief hebben. Op basis van de input die is ontvangen in de projectplannen alsmede inspiratie van andere organisaties zal Stimulus een monitoring opstellen waarbij de maatschappelijke impact van de Europese programma's (en daarbij de RIS3) expliciet zal worden gemaakt.

Conclusie

In algemene zin kan geconcludeerd worden dat de RIS3 Zuid Nederland nog altijd voldoet als strategie voor Zuid-Nederland. De gekozen transities zijn nog altijd actueel en zijn zodanig

Visie RIS3 Zuid-Nederland 2021-2027

De belangrijkste kans waar de RIS op inspeelt, wordt gevormd door het internationale karakter van de transities en de daarmee samenhangende internationale marktkansen. De combinatie van een sterk, veelzijdig innovatief en internationaal georiënteerd bedrijfsleven, waaronder het MKB, met de transities en daarmee samenhangende internationale markten, dat is waar de RIS om draait. Het bedenken van nieuwe oplossingen voor de grote uitdagingen van Europa en de wereld. En tegelijkertijd in Zuid laten zien dat die nieuwe oplossingen werken, deze interregionaal verbinden in waardeketens en daarmee het 'meters maken' binnen de transities versnellen, zowel in Zuid-Nederland als internationaal. Laten zien dat oplossingen werken, betekent dat veel beoogde projecten toepassingsgerichte onderdelen zullen gaan bevatten in de vorm van pilots, proeffabrieken of living labs, zodat de beoogde potentiële maatschappelijke impact in de transities én de economische haalbaarheid in de praktijk kan worden aangetoond. Omdat voortgang in de transities niet alleen afhangt van technologische innovatie, maar ook van toekomstbestendige inzetbaarheid van de beroepsbevolking, komt er in de Europese regionale programma's ruimte voor nieuwe vormen van samenwerking ('organisatorische innovatie'), een verbreding van doelgroepen en aandacht voor skillsontwikkeling.

geformuleerd dat het innovatieve ecosysteem hiermee uit de voeten kan. Het geeft invulling aan de actuele uitdagingen binnen de maatschappij en in Zuid Nederland. Het biedt het Zuid Nederlandse bedrijfsleven en kennisinstellingen een kader en richting waarin de kracht van Zuid verder kan worden doorontwikkeld. De visie van de RIS3 wordt hierbij dan ook nog onderstreept.

De analyse laat zien dat Zuid beschikt over topclusters, een innovatief MKB, kennisinstellingen, sterke en in betekenis groeiende campussen en een netwerk van triple-helixorganisaties. De regio heeft bovendien zowel technologische kracht (o.a. sleuteltechnologieën) als een op ondernemen en samenwerken gerichte cultuur. Dat gevoegd bij een goed ondernemers- en woon- en leefklimaat, maakt dat er sprake is van een sterk innovatiesysteem. Meer dan in de andere landsdelen is het MKB succesvol betrokken in innovatietrajecten. Ook heeft de analyse en het 'Entrepreneurial Discovery Proces' voor deze RIS aangetoond dat er in Zuid veel aanknopingspunten zijn te vinden voor innovatie binnen de transities.

Sinds het uitkomen van de RIS3 is de wereld wel veranderd. We hebben te maken met een gezondheids crisis (Covid), energiecrisis, klimaatcrisis maar ook geopolitieke crises die een belangrijke impact hebben op de huidige economische situatie. In de wereld om ons heen zien we veranderingen. Thema's als biodiversiteit, stikstof, supply chain en cybersecurity waren bij de ontwikkeling van de RIS3 nog geen grote dossiers. Daarnaast streeft de Europese Commissie steeds meer naar meer autonomie voor wat betreft grondstoffen, energie, materialen etc. Het streven naar minder afhankelijkheid heeft er ook voor gezorgd dat de EC steeds meer technologieën gaat beschermen zoals geavanceerde halfgeleidertechnologieën, Artificiële-intelligentietechnologieën, biotechnologieën en kwantumtechnologieën. Technologieën waar juist Zuid Nederland sterk in is. Bovenstaande noopt ertoe om de huidige RIS3 met haar inzet op de transities met daarbij nadrukkelijke aandacht voor sleuteltechnologieën binnen deze transities te blijven omarmen.